

EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE AFYONKARAHİSAR

Zeynep KERMAN*

ÖZET

Evliya Çelebi, 1671-1672 yılları arasında Afyonkarahisar' a gelmiş ve şehrin tarihini, sosyal ve kültürel hayatını gözleyerek, kendine has üslubuyla aktarmıştır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde "Karahisar Sahip" adı verilen kalenin özelliklerini, askerlerinin düzenini, nasıl inşa edildiğini, Türklerin eline nasıl geçtiğini, içindeki binaları, çevresindeki evleri, dükkânları, mescitleri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu bilgileri kendisinden öğrendiğimiz Evliya Çelebi gibi çok gezen, gördüğü her yeri ayrıntılarıyla yazıya geçiren bir seyyaha sahip olduğumuz için çok şanslıyız.

Anahtar kelimeler: Evliya Çelebi, Afyonkarahisar, Seyahatname

ABSTRACT

Evliya Çelebi visited Afyonkarahisar between 1671 and 1672. He viewed historical, cultural and social living of the city during that time and he used to explain his own special words (uslub). Evliya Çelebi had describe to detailed features of castle which called "Karahisar Sahip", order of soldier in the castle, how has constructed? How has caught by Turks?, and also buildings in the castle and houses, shops, and small Mosques around the castle in his books so called "Seyahatname". We are fortunate because of Evliya Çelebi. He was often traveled and wrote every lands with details so we have been leamed this information from him.

Key words: Evliya Çelebi, Afyonkarahisar, Seyahatname

***

Büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi, 1671-1672 yılları arasında Afyon Karahisar'a gelmiş ve bize güzel şehrinizin tarihçesi, sosyal ve kültürel hayatı, özellikle halkı, halkın örf ve âdetleriyle ilgili gözleme

---

* Prof.Dr., TDK Üyesi

dayanan ilk elden dikkate değer bilgileri, kendine has lezzetli üslûbuyla aktarmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şehrinizle ilgili bölümün adı "Evsaf-ı kal'a-i sengbâr şehir-i Afyon Karahisar" dır.

Evliya Çelebi'ye göre, Osmanlı ülkesinde o yıllarda altı tane Karahisar adlı kale olduğundan, Defterhane-i Sultanî'de Afyon kalesine "Karahisar Sahib" adı verilirmiş. Ancak bu kalenin diğerlerinden ayrıcalığı, mutasarrıfının, seferlere bin askeriyle katılan iki tuğlu bir sancak beyi olmasıdır. Ayrıca, sancaktaki zuamâ yani zeâmet sahipleriyle tımar sahiplerinin sayısı 612'dir. Kanuna göre, bunların hepsinin de muhtemel seferleri için daima hazır bulunan cebelüleri (zırhlı askerleri), alay beği ve çeribaşlıları ile üç bin silâhlı adamı vardır.

Kalede yeniçeri serdarı ve dizdarı idaresinde 200 nefer bulunur. Üç yüz akçelik vakfı olan bu sancağın 120 mamur nahiyesinde şeyhülislâmın yanı sıra eşraf ve âyânın sayısı da oldukça fazladır. Ulemâ adedi çok olduğu gibi, yüksek rütbelere erişmiş 700 kadar da kadı tairesi vardır. İmam, hatip ve şeyhler de buna ilâve edilecek olursa, bu sancak halkının gayet muhteşem ve "anka" olduğu şüphe götürmez.

Sancağın, Kaza-i Şehir, Kaza-i Sandıklı, Sıcanlı, Kaza-i Şuhud, Kaza-i Cule, iki Barcunlar, Kaza-i Kıramık ve Kaza-i Çay olmak üzere dokuz mamur kazası vardır.

Rum kayseri tarafından inşa ettirilen kaleyi Selçuklu hükümdarı Sultan Alaeddin fethetmiş; daha sonra, Sultan Orhan, Germiyan Oğullarının elinden almıştır.

Evliya Çelebi, altı katlı, sağlam, büyük kaleyi bazı Afyonlu dostlarıyla gezer. Önce kapısı batıya bakan iç kaleyi görürler. Kalenin inşa kitabesi üzerinde, beyaz mermere celî hatla şu tarih düşürülmüştür:

*Eyleyüp lutf-ı kerem devletlu Şah
Yani Sultan Selim Şah-ı gayûr
Emridüip tamiriçün bu hisnünü
Mîr-i Mahmudına etti böyle şûr
Didi tamirine Narî tarihin
Oldı bu sedd-i metîni mamûr
Sene 981*

Bu yüksek kale Karahisar sahrasının güneyinde, bir dere ağzında, zirveye yakın yerleri kayalardan müteşekkil, yüzünü sahraya vermiş muazzam bir yapıdır. Evliya Çelebi, latif ve mübalâğalı üslûbuyla kalenin kendisinde bıraktığı izlenimi şöyle tasvir eder:

“... evc-i âsümâna ser çekmiş kahhar-âver ve hısn-ı hasîni üstüvar-şahin(...) sarı ve kızıl yalçın kaya üzere kehkeşan-âsâ semaya ebr-i kebûdlara ser çekmiş(...) bir kal'a-i yed-i kudrettir”.

Evliya Çelebi, aşağı şehirdeki Ulu Cami önündeki kapısından girdiği kalenin zirvesindeki Hünkâr Camiine iki saatte ulaştığını fakat bu çıkışın kendisini bîtab ve mecalsiz bıraktığını da ilâve eder.

İç kalenin zirvesindeki Sultan Keykubad Camii küçük fakat son derece sanatlı ve “şirin”dir. Mihrabı gerçek bir sanat şaheseridir. Bütünüyle lâcivert müzehhep halkârî kâşî çinidendir. Minberi de niğîn taşındandır. Minaresi zelzele sırasında yıkılmıştır. Camiin sağ tarafında önemli bir ziyaretgâh olan Kırklar Makamı yer alır. İç kalede üç buğday ambarı, cephanelikler, ki Evliya Çelebi bu ambarları “hazine” kelimesiyle niteler, ve yedi sekiz adet su sarnıcı bulunmaktadır. Kapıları daima kapalı durduğundan ve insan dolaşmadığından yılan ve çıyanlar cirit atmaktadır. Evliya’ya göre âdeta Tanrı’nın eliyle inşa edilmiş izlenimi uyandıran bu muhteşem kalenin çevresi iki bin adımdır. Aşağı kat kaleleri adımlamaya cesaret edemediğini belirten Evliya Çelebi, Kuşlı Sırnıç adı verilen ve âdeta şehrin üzerine doğru uzanmış sütun şeklinde bir kayaya oturarak, görülen muhteşem manzarayı uzun uzun seyreder. Çıplak gözle Altuntaş sahrası, Seydi Gazi ve doğu tarafını, tâ Konya yollarını görmek mümkündür. Göz alabildiğine bereketli bağlar, bahçeler, yeşillikler uzanmaktadır.

İç kaledeki evler kapalıdır ve kullanılmamaktadır. Ancak, şehrin âyânına, ailelerinden intikal etmiş mahzenler ve mağaralarda kıymetli eşyaları durur. Kale neferleri, onar kişilik ekiplerle gece gündüz nöbet tutarak bunları korurlar.

Kuşatmalar esnasında veya celâlîler korkusundan şehir halkı malını ve erzakını kale mağaralarına gizler. İç kale kapısından şehre iniş son derece dik olduğundan eşek ve katırların kullanılması pek mümkün değildir. Bu yüzden yol yayalara aittir.

Bu sebeple Evliya Çelebi, orta kaleye sekiz yüz adımda ulaşabildiğini söyler. Dizdarın da ikamet ettiği orta kalede gelen geçen için bir divanhane ve bir de cami vardır. Han, hamam ve dükkânlar bulunmaz. Orta kalenin kapısı kıbleye bakar. Bu kapı yanındaki kulenin taşları

üzerinde, Evliya Çelebinin “kal’a sahipleri ve zenginleri suretleri cesetten putlar gibi timsalleri vardır” ifadesiyle, heykeller bulunduğunu, bu yüzden bu kaleye Kal’a-i Zengibar adının verildiğini kaydeder. Orta kaleden az aşağıda, içinde kırk elli kadar ev bulunan, kapısı batıya açılmış bir bölme hisar bulunur. Bu kalelerdeki insanlar sularını, eşeklerle aşağıdan taşırlar.

Bunun eteklerinde 4600 kadar toprak ve kireç ile sıvanmış büyük kârgir ev sıralanmıştır. İlk bakışta kırk elli bin kadar ev olduğu zannedilse de, Evliya Çelebi, kayıtlardan 4600 Müslüman ve 1000 kadar Hristiyan evi olduğunu tespit etmiştir. Evlerin hemen hepsi misafirhanesi, haremî, çatısı ahır, bağ ve bahçeleriyle birer saray görünümündedir. Evlerin temelleri ve ilk katları taştan, üst kısımları kerpiçlidir.

Bu kısımda yer alan İmaret Camii Gedik Ahmed Paşanın hayrâtındandır. Zengin ve fakire açık olduğundan uzunluğu 150, eni 80 ayaktır ve iki kubbelidir. İmareti, hanları kurşunla örtülüdür. Otpazarı’ndaki File Oğlu Camii de kurşunludur. Kara Cami kiremitlidir. At pazarı Camii, Abdürrahim Efendi camii, Arab Camii, kale altındaki Ulu Cami ve Keçe pazarı Camii gayet eskidirler ve damları topraktandır. Bunların dışında, Esen Çeşme mescidi, Ak Mescid, Kapalı Mescid, Çavuşlar Mescidi, Kubbeli Mescid, Yeni Abdullah Efendi Mescidi zikre değer dinî yapılarıdır. Şehirde yedi tekke vardır. En güzeli kale kayası eteğinde bulunandır. Hamamlar içinde Gedik Ahmed Paşanın İmaret Hamamı, paşa sarayı dibinde Alaca Hamam, Kadı Hamamı, Tabakhane Hamamı, Eski Yeni Hamamı ve tamirde olan Kızlar ağası Abbas Ağa Hamamı, kale altında sele batmış durumdaki Celâleddin Hamamı zikre değer.

Şehirdeki dükkân sayısı 2048’dir. Hepsî kârgir, üstleri kapalı dükkânlardır. Ancak saraç esnafının ünü dünyayı tutmuştur. Bunların işlerinin benzerlerine belki sadece İstanbul’da rastlanabilir. Zira Karahisar kösesi, sahtiyan ve gönleri, yine Evliya Çelebinin ifadesiyle söyleyelim “değirmenden pembe misal çıkar”.

Bu esnaf, genellikle kendi dışındakilerle ahbaplık etmez, ayrı cami, mescit ve hamamları vardır.

Şehirde on dokuz tüccar hanı, bir imaret, üç medrese ve iki yüzden fazla çeşme bulunur. Bu çeşmelerin hepsinin suyu, bir hanımın hayratı olan Kadın Ana suyundan gelir.

Şehrin nüfusu, civar şehirlere nazaran kalabalıktır. Öyle ki, “çarşu ve pazarında âdem âdemin omuzun sökemez, öyle izdihamdır”. Afyon Karahisar halkı son derece mükrimdir. Gelen geçen yolculara ikramda

bulunurlar. Ancak, bu diyarda afyon yetiştirildiğinden, halkın çoğunluğu tiryakidir ve benizleri sarımsıdır.

Halk çuka ferace ve kontoşlar giyer. Ulemâ ve âyân samur ve sof feraceyle gezerler. Halkın çoğunluğu Mevlevî olduğundan külâhları üzerine beyaz alâmet-i Muhammedî destar sararlar.

Şehrin kültür düzeyi oldukça yüksektir. Muhaddis, müfessir ve erbâb-ı maarif arasında özellikle divan sahibi Abusî Çelebi, aruz ilminde meşhur Şerif Çelebi, Leccî Çelebi, Nevmî Çelebi, Nevmî zade Şûmî Çelebi zikre değer.

Evliya Çelebi'ye göre, bu şehirde öyle bir ruhaniyet vardır ki, gelenlerin kalp gözü açılır. İnsan bağ ve bahçelerinde bütün gam ve kederlerinden sıyrılır, âdeta yeniden doğmuş gibi olur.

Evliya Çelebi velilerin makamlarını ayrı bir başlık altında "Evsaf-ı ziyaretgâh-ı Karahisar-ı Sahib" adıyla verir.

Önce şehrin dışında, Kütahya yolu üzerindeki Yahşi Baba ve Bahşi Baba adlı ikiz kardeşlere atfedilen rivayeti nakleder. Bu ikiz kardeşler Selim Hanın huzurunda yemek yerlerken, "Padişahım biz bu an gideriz" diyerek aynı anda ruhlarını teslim etmişler ve burada defnedilerek üzerlerine bir tekke inşa edilmiştir. Horasan erlerinden olan bu ikiz kardeşlerin türbedarları ve tekke sâkinleri de Horasan civarından Anadolu'ya gelenlerdir. Sultan Orhan zamanında vefat eden Hazret-i Karaca Ahmed Sultan da burada defnedilmiştir ve türbesi önemli ziyaretgâhlardan biridir. Şahrah Sultan ziyaretgâhı, aynı adlı hanımın inşa ettirdiği imaretteki türbesidir. Bu imaret yakınında Sultan Alaeddin'in kızı Asiye Hanımın türbesini ise genellikle çocuk sahibi olamayan hanımlar ziyaret ederler ve mutlaka muratlarına kavuşurlarmış.

Bu kısa özet gösteriyor ki, Evliya Çelebi, Afyon Karahisar'ı yukarıdan aşağıya, içten dışa doğru sistemli diyebileceğimiz bir incelemeye tâbi tutmuş; somuttan (yani kale, cami, mescit, han, hamam, tekke) soyuta (yani ziyaretgâhlar) doğru bir yol izlemiştir. Arada halkın yaşayışı, örf ve âdetleriyle ilgili kısa bilgiler vermiştir. Bu kısalık tabîi, şehirde kısa bir müddet kalmasına bağlanabilir.

Ancak şunu unutmamak gerekir: Biz Türkler, Evliya Çelebi gibi çok gezen, gördüğü her yeri ayrıntılarıyla yazıya geçiren bir seyyaha sahip çok şanslı bir milletiz. Ancak ona lâyık olduğumuz söylenemez. Bütün Balkan ülkeleri, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde kendileriyle ilgili kısımları geniş

bir şekilde inceledikleri hâlde, yalnız biz, bunu ihmal etmişiz. Oysa bu eserden, öyle güzel hikâyeler, filmler, televizyon dizileri çıkarabiliriz ki, genç nesilleri hiçbir tarih kitabının başaramayacağı şekilde besleyebilir ve millî şuurlarını uyandırabiliriz.

Afyon, Millî Mücadele döneminin dönüm noktasına şahit olmuş, Türk milletinin ma'kûs talihini yendiği müstesna bir beldemizdir. Evliya Çelebi, bu ruhaniyeti asırlar önce sezmiştir. Ruhu şâd, makamı cennet olsun.